

NOMÁD IDEOLÓGIA TOVÁBBÉLÉSE MONGÓLIÁBAN,
A 21. SZÁZADBAN

Napjaink Mongóliájában sajátos gazdasági és társadalmi átrendeződést figyelhetünk meg. A rendszerváltás óta eltelt két évtized rapid változásainak következtében a gazdaság, az emberek gondolkodása és életmódja is jelentős mértékben átalakult. Ezzel párhuzamosan fokozatosan megjelent, megerősödött egy sajátos nemzeti vagy nomád ideológia is, mely egyrészt a mongol nemzeti identitás egyik pillérévé vált, másrészt viszont sok tekintetben egymástól elkülönülő csoportokra is osztotta a ma Belső-Ázsiában – tehát nem csak a mai Mongólia határain belül – élő mongolságot.

Mongólia földrajzi helyzete jelentősen korlátozza lehetőségeit, hiszen két, lélekszámát tekintve is jóval nagyobb szomszéd – Oroszország és Kína – közé szorítva gazdasági és – mint ahogyan ezt eddigi történelme mutatta – bizonyos értelemben politikai mozgástere lényegesen szűkebb. Politikai értelemben az 1990-es években végbement rendszerváltás új környezetet teremtett, a gazdasági függőség átalakult ugyan, azonban a jelentős strukturális változások mellett is részben megmaradt.

Ugyanakkor ma Mongólia már korántsem az az ország, amellyel kapcsolatban jogosan tarthatja magát az a kép, hogy lakóinak életmódja lényegesen nem változott Dzsingisz kora óta. Az utóbbi évszázadokban a két szomszéd alapvetően befolyásolta az országban zajló társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat. Előbb a több mint kétszázötven éven át tartó mandzsu hatalom, majd a 20. század nagy részében az orosz (szovjet) befolyás irányította az országot, gyakran annak megfelelően, hogy a két nagyhatalom milyen viszonyban állt egymással. A 13. századtól a 19. század végéig, nem volt jelentősen társadalmi átalakulás az országban, s ilyen értelemben az 1921-et követő szovjet korszak sem eredményezett döntő átalakulást.

Kétségtelen tény, hogy a mongol nomád gazdálkodás részben ma is az évszázados hagyományokat követi, és ilyen értelemben Mongólia az egyik utolsó – ha nem az egyetlen – olyan ország, ahol a hagyományosnak tekinthető nagyállattartó, legelőváltó nomád gazdálkodást a maga eredeti valójában alkalmazzák. Ugyanakkor napjainkban is tart ezen életmód igen gyors visszaszorulása, amely mára olyan mértéket ért el, ami bizonyos tekintetben az ország gazdasági stabilitását veszélyezteti, és ezzel párhuzamosan az igen gyorsan gyarapodó város lakó népesség is új gazdasági és társadalmi kihívások elé állítja az országot. E folyamat azonban nem korlátozódik pusztán a gazdasági következményekre. A nomadizmus visszaszorulásával látszólag a mongol kulturális hagyományok egyik alappillére tűnik el. A képet azonban árnyalja, hogy miközben az elmúlt húsz évben a mongolok

egyre jobban alkalmazkodtak a „nyugati” kultúrához, az egyre jelentősebb hatással volt rájuk, a dzsingiszi hagyomány mégsem tűnt el teljesen, sőt napjainkban egyfajta reneszánszát tapasztalhatjuk.

A társadalmi változás

A 20. század utolsó évtizede alapvető változásokat hozott a világpolitikában, és így Mongóliában is. Az addig csaknem hetven éves politikai elzártságban élő ország a változásoknak köszönhetően nyithatott a világ felé. A mongol határok épp abban az időszakban váltak átjárhatóvá, melyben a globalizáció egyre erősödő hatása fokozatosan az egész világot átalakította. A kommunikációs forradalom, az internet kiépülése, az új piaci környezet más országokat és társadalmakat is jelentősen megváltoztatott, Mongóliában azonban gyakorlatilag robbanásszerű változást hozott. Az ország a 20. század nagyobb részében épp a zárt politikai környezet, a határok átjárhatatlansága miatt igen kis mértékben és igen lassú ütemben alakult át. Volt egyfajta erősen kontrollált, felülről irányított – épp ezért kevés sikert ért – modernizáció, ez azonban a társadalomnak csak szűk rétegét érintette. Ennek köszönhető, hogy nyilvánvaló törekvések ellenére is az ország jelentős részén megmaradt az évszázadok óta jellemző nagyállattartó nomád gazdálkodás, még akkor is, ha egy meghatározott kormányzati és politikai ideológia mentén a kultúrát meg is próbálták átalakítani. Ez a folyamat a politikai hatalom vallásellenes ideológiája mentén már az 1930-as években megkezdődött ugyan, de a kultúra más területein igazán csak a század közepétől érvényesítette hatását. Bár Mongóliában a nemzeti hagyományok háttérbe szorítása nem következett be olyan drasztikus módszerekkel, mint a szomszédos Kínában az 1966–1976 közötti időszakban,¹ az uralkodó kormányzati ideológia és a politikai szövetségi rendszer megkövetelte, hogy a nemzeti sajátosságok háttérbe szorításával a mongol társadalmat egy tőle idegen rendszerbe integrálják.

Az átalakítási törekvések azonban csak azt eredményezték, hogy a rendszerváltás után a globalizáció kihívásaival egy olyan mongol társadalom találta magát szemben, mely alapvető kulturális hagyományait is kénytelen volt újjászervezni. Ezt Mongólia napjainkban egy rendkívül intenzív társadalmi és gazdasági átalakulás korszakában kénytelen megvalósítani. A posztszovjet korszakban, az új gazdasági és társadalmi környezetben a

¹ A kulturális forradalmat az 1965 őszen bekövetkezett események – a kulturális miniszter és helyettesének leváltása – vezették be, de a mozgalom 1966 nyarán vette kezdetét. Kisebbségi megszakításokkal tíz évig, Mao haláláig tartott, és rendkívül súlyos politikai és társadalmi válságot eredményezett. Egyes vélemények szerint csaknem 36 millió embert fogtak perbe, és közülük 750 000–1 000 000 ember gyilkoltak meg. MACFARQUHAR – SCHOENHALS, 2006, 262.; GERNET, 2001, 501–503.

mongol vagy „nomád” hagyományok emlegetése, vagy felelevenítése nem csak a mongol kultúra újjáépítését jelenti, de egy sajátos gazdasági választ is adhat a korszak kihívásaira. Alább a társadalmi és gazdasági átalakulás egyes jelenségeivel, és a vallás társadalmi szerepével foglalkozunk.

Az új politikai és elsősorban az új gazdasági környezet hatására felbomlani látszanak a hagyományos nomád életmód struktúrái. Az új környezetben két markánsan elkülönülő társadalmi csoport alakult ki. A mongol városokban – és elsősorban a mongol fővárosban – egy teljes mértékben letelepült életmódot folytató, ehhez a gazdasági környezethez alkalmazkodó csoport alakult ki. Az ide sorolhatók az egzisztenciális érvényesülést már nem is feltétlenül a „városban”, de egyre gyakrabban külföldön vélik elérni. Céljuk a jobb gazdasági helyzetben lévő ázsiai országokban – jórészt Dél-Koreában, Japánban – való munkavégzés és letelepedés. Kína elsősorban a városokban megfigyelhető, gyakran a félreértelmezett nemzeti öntudatból, történeti hagyományokból és nacionalizmusból fakadó előítéletek miatt kevésbé vonzó célpont annak ellenére, hogy a Mongóliával határos területeken számottevő mongol kisebbség él. E sajátos helyzetre később még visszatérünk.

A városban élő fiatalok jelentős része teljesen új, a hagyományos mongol kulturális mintától eltérő utakat követ. Számukra a globalizált kultúra, az Egyesült Államok vagy az ázsiai gazdasági központok által diktált divat, zenei stílusok, életmód a példa. Fokozatosan elvesztik kapcsolatukat a mongol hagyományokkal, szüleik, nagyszüleik hagyományos életmódja számukra semmiképpen nem követendő minta. Ennek következtében egyre jelentősebb az elvándorlás, ami nem csak a vidékről a város irányába megfigyelhető migrációt, de gyakran a külföldre költözést is jelenti. Sokan már tendenciaként emlegetik azt a sajátos helyzetet, hogy a városi lakosság – elsősorban a fiatalabb korosztály – külföldre megy tanulni vagy dolgozni, és „helyükre” vidékről érkeznek lakók a fővárosba. Jórészt ennek a folyamatnak köszönhető a mongol vidék elnéptelenedése, a hagyományos életmód visszaszorulása.

Mára a mongol társadalom fele városokban él. A mongol főváros lakossága az elmúlt egy évtizedben drasztikusan nőtt. Míg a kilencvenes években a főváros lakossága nagyjából 700 000 főt számlált, addig a regisztrált lakosság a 21. század első évtizedének végére jóval meghaladta az 1 000 000 főt (SZILÁGYI, 2010a). Az Ulánbátorban élők lélekszáma az utóbbi években is folyamatosan emelkedett.² Évről évre szemmel is jól követhető, ahogyan a fővárost körülölelő dombokon a betelepülők által épített jurtanegyedek fokozatosan egyre magasabbra kúsznak, sőt az északra eső területen már át is nyúlnak a dombok túloldalára. Az elmúlt évtizedekben általánosan bevett szokás volt, hogy a városban élő mongolok közel a településhez egy kisebb vidéki szállást, általában jurtat tartottak, ahol gyakran tavasztól ősziig laktak is, és csak az igen hideg, téli időszakban költöztek be városi lakásaikba.

² Az Ulánbátori Statisztikai Hivatal legújabb adatai alapján 2011-ben a főváros regisztrált lakosainak száma 1 206 000 fő. <http://www.ubstat.mn/> Utolsó megtekintés 2012. január 16.

A rendszerváltás után eltelt években a helyzet azonban alapvetően megváltozott. A betelepülők száma jóval gyorsabban növekedett, mint az egyre-másra épülő lakások száma – amit gyakran nem is voltak képesek megfizetni a vidékről beköltözők. Mivel a törvények lehetővé teszik, hogy minden mongol állampolgár ingyen nevére írathasson és bekeríthessen egy néhány-száz négyzetméteres területet, sokan a letelepülésnek ezt a módját választották. A főváros környéke e rendelkezés következtében kezdetleges fake-rítésekkel körülvett parcellákon álló jurttákkal és faházakkal népesült be. Bár a telepeken az áramellátás általában megoldott, folyóvíz és csatornázás gyakran nincs, így az itt élőknek képtelenek a megfelelő higiénés körülményeket biztosítani. A terület sajátosságainak köszönhetően az infrastruktúrát igen nehéz kiépíteni, a kialakuló településrészekben semmilyen tervezés nem garantálja a megfelelő utcaszerkezet kiépítését. Az utóbbi évek nagy nyári esőzései nem egy jurttát elmostak, a katasztrófák számos halálos áldozatot is követeltek. Tehát az első generációs betelepülők korántsem találnak olyan körülményeket, amelyek elérése érdekében elhagyták vidéki otthonaikat (JANZEN – BAT-OCHIR, 2011).

Ugyanakkor itt alapvető kényszerítő tényezőket is meg kell említenünk. A mai Mongóliában, sajnos, még mindig nem megfelelő a vidéki lakosság megélhetését biztosító állatállomány orvosi ellátása. Ennek következtében esetenként az állatállomány jelentősebb pusztulása is bekövetkezhet. Ugyanakkor, mivel a takarmányozásnak nincs kialakított rendszere, illetve a ridegtartás csak bizonyos természeti adottságok mellett nyújtja az állomány túléléséhez és gyarapodásához szükséges feltételeket, még napjainkban is előfordul tömeges téli elhullás (halha *zud*, mongol *jud*). Ez gyakran a teljes anyagi ellehetetlenülést jelenti az egyes családok számára, akik ilyenkor kénytelenek legelőiket is elhagyni.³

A beköltözés üteme napjainkban sem csökken, miközben már évek óta nincs megfelelő munkalehetőség az első generációs városlakók nagy tömege számára. A növekvő munkanélküliség jelentős társadalmi feszültségeket is generál – jól bizonyítják ezt a 2008 nyarán bekövetkezett zavargások (SZILÁGYI, 2010a) –, ugyanakkor az elnéptelenedő vidék a hagyományos mongol gazdaság, a nagyállattartó nomád gazdálkodás végét is jelentheti. Nem véletlen, hogy napjainkban egyre több szó esik arról, hogyan lehetne a hagyományos nomád életmódot a 21. század gazdasági környezetébe integrálni.

A kérdés számos problémát is felvet. (CAMPI, 2011). Vannak, akik a nomadizmus „végét” sem tartják elképzelhetetlennek (HUMPHREY – SNEATH,

³ Ilyen tömeges elhullás következett be 2001–2002 telén, de legutóbb 2010-ben is. A 2010-re vonatkozó tudósítások több mint kétfélmillió állat elhullásáról beszéltek. Egyes területeken az állomány szinte teljesen elpusztult. „Severe winter kills two million livestock”. Montsame Hírógyűjtemény, Ulaanbaatar. 2010. február 11. http://www.montsame.mp/index.php?option=com_news&mt=normal_news&tab=201002&task=news_detail@ne=799 Megtekintve 2012. január 16.

1999), mások a nomádokat egy fokozatosan marginalizálódó csoportként írják le (DYER, 2001). A nomád körülmények között nem biztosítható az oktatás, ez megfelelő színvonalon csak a városokban megoldható, ami azonban erősíti az elvándorlást. A vidéki környezetből középiskolába vagy egyetemre járó, városba költöző fiatalok a legritkább esetben térnek vissza vidékre. Ez a városi lakosság gyors növekedésének, és a vidék elnéptelenedésének másik fő oka.

Ugyanakkor az edukáció lehetőségeinek korlátozottsága egy másik alapvető problémára is felhívja a figyelmet. A rendszerváltás előtti évtizedekben általános volt, hogy a nomádok gyermekeit vidéki járásközpontokban, bentlakásos iskolákban oktatták, ahol alapfokú képzettséget szerezhettek. A közép és felsőfokú képzés csak kevesek kiváltsága volt, amit az állam finanszírozott. Napjainkban az oktatás már jóval szélesebb rétegek számára hozzáférhető, azonban jelentős felsőoktatási központok csak a fővárosban, illetve egy-két vidéki központban – például Xowd, Darxan – találhatóak. Ösztöndíjak hiányában azonban a városi élet, illetve a felsőoktatási tanulmányok komoly anyagi ráfordításokat igényelnek a nomádoktól, akik általában nem birtokolnak jelentős pénzeszegeket. A nomád életmód alkalmas arra, hogy akár három generációs nagycsaládot is eltartson, az így megtermelt jövedelem azonban ritkán ad lehetőséget arra, hogy jelentősebb pénzbeli bevételt biztosítson a családok számára. Pontosabban, jelen pillanatban még nem mindenki számára elérhetőek azok az infrastrukturális feltételek, felvevőpiacok, amelyek az így megtermelt árucikkek kereskedelméből pénzbeli jövedelmet generálnának a nomádok számára. Ennek következtében viszonylag szűk az a réteg, amelynek tagjai képesek gyermekeiket a városokban taníttatni.

Új gazdasági modellek

Az egyre növekvő igény a pénzbeli jövedelem megszerzésére vidéken is új stratégiák megjelenését eredményezi. Ez megfigyelhető olyan új vállalkozások megjelenésében, mint a kasmír iránti egyre növekvő igényen alapuló kecsketenyésztés, vagy más állati eredetű termékek nagybani felvásárlása. Az utóbbi nem jelent feltétlenül növekvő környezeti terhelést, így a hagyományos nomád életmóddal jól összeegyeztethető, az előbbi azonban már most kimutathatóan is jelentős befolyással van a dél-mongóliai területekre. A Góbi északi részén ugyanis olyan mértékben növelték a kecskék létszámát, ami már az elsivatagosodás felgyorsulását eredményezi. Egyes területeken már nem is lehet a hagyományos nomád szállásra jellemző állatállományt eltartani.

Elsősorban a kiemelt turisztikai célpontok körüli területeken kialakult közvetlen pénzszerzési stratégia, hogy a nomádok a turisták számára kis

„skanzen” hoznak létre. A család ugyan látszólag éli hagyományos életét, de a fő megélhetési forrás mégis a turistáktól fotókért, vagy más szolgáltatásért kapott pénz. A Hövszgül-tó (halha: Xöwsgöl nuur) Mongólia turisták által leglátogatottabb célpontjainak egyike. A tó partja minden tavasszal, nyáron benépesül az említett nomád családokkal, akik egymás között meghatározott területet „ellenőriznek”. Nem ritka a „kartellezés”, amikor egy vállalkozó által épített jurta-tábor vendégeit látják rendszeresen vendégül, vagy a területet jól ismerő sofőrök mindig az adott családhoz viszik a fotózni vágyó külföldieket.

Itt akár jelentős közvetlen pénzbevételekről lehet szó, miközben a család látszólag nem hagyott fel nomád életmódjával. A turistáknak látványosságot szolgáltató nomádok ősszel-télen a téli szálláson legeltetik az állataikat, nyáron a tó mellé vonulnak a „nyári szállásra”. Fő bevételi forrásukat azonban az jelenti, hogy az ide látogatók – mongolok vagy külföldiek egyaránt – előre kialkudott összegért készíthetnek róluk, illetve velük vagy állataikkal felvételeket. Ugyanakkor nem ritka, hogy az ide látogató más mongolokkal konfliktusba kerülnek. Napjainkban a városlakó mongol népesség szívesen utazgat vidéken. Ezek az utak nem csak azt jelentik, hogy egy kis pihenésre kilátogatnak a városból, vagy épp vidéken élő nomád rokonaikhoz utaznak. A mongol pusztá, a hagyományos mongol életmód a nemzeti identitás fontos elemei, így a városlakó mongolok is jóval szívesebben, és jóval nagyobb büszkeséggel látogatják országuk vidéki területeit, mint az más országokban megfigyelhető. Egy ilyen csoport számára a Hövszgül partján táborozó, a fényképekért pénzt kérő nomád család jelentős negatív élmény még akkor is, ha a városiak a család rénjeivel, vagy épp lovaival fotózzák magukat. Nem ritkán hallani „az én országom, minek fizessek” mondatokat.

Ilyen közegben megfigyelhetünk önjelölt „megélhetési sámánokat” is, akik nem azt a szerepet töltik be a közösségben, amit korábban a sámánok, nem hagyományos módon váltak a közösség szakrális vezetőjévé, pusztán a „piaci lehetőséget” felismerve – nem ritkán könyvből, vagy hallomásból szerzett információkat követve – tartanak szertartásokat az oda utazóknak.⁴ Ha jól végzik a tevékenységet, gyakran nehéz is megkülönböztetni őket az autentikus sámánoktól, így a kívülállók számára nagyon hasonló, akár szakrális élményt is nyújthatnak. A közösségben azonban az önjelölt sámán egészen más szerepet tölt be, sőt, mondhatni, nincs is semmilyen fontos szerepe. Erre nem is törekszik, pusztán a nomádokkal kapcsolatban kialakult sztereotípiákat meglovagolva a sámán tevékenységet is egyszerű pénzforrásnak tekintve végzi munkáját. Itt is tetten érhető az a folyamat, melyet az utóbbi években nem csak Mongóliában, de Kína és Szibéria egyes részein is megfigyelhetünk. A posztszovjet korszakban a szabad vallásgyakorlat időszakában általánosan megjelenő szakrális igény „kielégítésére” egyre másra jelennek meg olyan sámánok, akik nehezen igazolhatóan követői a

⁴ Hasonló témában forgatott filmet Letitia Merli antropológus. *Shaman tour* című dokumentumfilmjét 2011. október 7-én bemutatták a 10. ISSR konferencián Varsóban.

hagyománynak. Miközben találhatunk a kutatók szerint is autentikusnak tekinthető sámánokat, folyamatosan gyarapszik azok száma, akik sejtetően inkább csak az említett kutatók publikációi alapján rekonstruált szertartásokat végeznek a városokban, de akár vidéken is.

Ilyen értelemben nincs ez másként a tételes vallás képviselőinek körében sem. Mongóliában az elmúlt időszak a buddhizmus virágzását is magával hozta. Miközben nyilvánvalóan sokan nagyrészt meggyőződésből vállalják a szerzetesi életet, a nagy munkanélküliséggel küzdő városi környezetben egyesek pusztán egzisztenciális lehetőséget látnak abban, ha egy kolostorhoz csatlakoznak. Az elmúlt húsz évben az egyházi oktatási rendszer fokozatos újjáépítésével sikerült részben orvosolni a problémát, azonban teljesen megszüntetni valószínűleg nem lehet.⁵

E folyamatokkal párhuzamosan a mongol társadalom egy szűk rétege a piacgazdaság bevezetésének köszönhetően megváltozott gazdasági környezetben igen számottevő javakat halmozott fel. Ez a jellemzően város lakó társadalmi réteg nem a hagyományos mongol gazdasági formáknak köszönheti jövedelmét. Elsősorban a rendszerváltás után kiépülő bankszektorban, a privatizációval magánkézbe kerülő kereskedelmi hálózatokban, illetve a mongol gazdaságra történeti távlatokban egyáltalán nem jellemző, csupán az elmúlt húsz évben kialakuló bányászati szektorban szerezte vagyonát.⁶

Erre az igen tehető, vagyonával kérkedő új társadalmi csoportra már külön szó is kialakult a mongol nyelvben. *Sin mongol*nak (halha *šine mongol*), „új mongoloknak” nevezik őket, a kifejezést egyértelműen pejoratív értelemben használva. A jelentős társadalmi egyenlőtlenségekkel küzdő Mongóliában ez a kifejezés lett a külföldöt majmoló, a mongol hagyományokat kevésbé tisztelő, sőt – a hétköznapi mongol közközbeszédben megnyilvánuló vélemények alapján – mongol társadalom romlását okozó, korrupcióra hajlamos társadalmi csoport elnevezése.⁷

A mongol nyelv meglehetősen gyorsan reagál a közgondolkodás ilyen jellegű változásaira. Ahogyan megfigyelhető a mongol nemzeti hagyományok egyre erősebb hangsúlyozása, mint a társadalmi, kulturális válságra adott válasz, úgy tapasztalható az is, hogy kialakultak ezzel kapcsolatban szkeptikus társadalmi csoportok is. Megfigyelhetőek olyan, elsősorban fia-

⁵ SZILÁGYI, 2010b. A rendszerváltás után a vallási megújulás korszakában a mongol buddhista egyház egyik legnagyobb problémája volt, hogy a vallásüldözés korszakában az egyházi oktatást is leépítették. Ennek következtében számos kolostor élére nem megfelelő képzettséggel rendelkező láma került, ami gyakran a kolostorok degradálódását eredményezte. Az elmúlt két évtizedben az oktatási rendszer újjáépítésével, gyakran külföldi – általában a tibeti emigránsok között működő – oktatási központok segítségével igénybevételeével sikerült orvosolni a probléma jelentős részét.

⁶ A mongol államelnök C. Elbegdorj kijelentése szerint ma a mongol GDP 90%-át a magánszektor termeli. http://www.jst.go.jp/astf/document2/en_33doc.pdf Megtekintve 2012. január 16.

⁷ Ezzel kapcsolatos témában a szerző témavezetésével Halász Ádám végez doktori kutatásokat az ELTE Belső-ázsiai Tanszékének Mongolisztikai doktori programjában.

tal csoportok, akik tudatosan kifigurázzák a mongol hagyományokat, nem tartják be a megszokott társadalmi kommunikációs formákat, például nem adják meg a kellő tiszteletet az idősebbeknek, ami a hagyományos mongol társadalmi normák alapvető áthágása. Rájuk alkalmazzák a *notgijn* indián (halha *nutgijn indian*) „vidéki indián”⁸ kifejezést, mely egyértelműen negatív jelentésű kifejezés. Ez a csoport a vidéki, hagyományos nomád életmód kereteit feszegeti, miközben nincs egyértelmű alternatívája a jövedelem megszerzésére. Eldöntésre vár az a kérdés, hogy itt öncélú, pusztán a hagyományok elleni lázadásról van-e szó, vagy egy alapjaiban új, átalakuló, nem urbánus életmódot folytató csoportról.

E negatív társadalmi jelenségekkel szemben ugyanakkor fokozatosan kialakult egy elképzelés, mely épp a mongol hagyományok megőrzésében látja az ország gazdasági megerősödésének, kulturális felemelkedésének eszközét. Ez az elképzelés gyakorlatilag a rendszerváltással egyidős.

A nemzeti hagyomány

Sajátos, hogy rendszerváltás után nem a korábbi ellenzék, hanem a mongol utódpárt volt képes a felszínre kerülő mongol nacionalizmus jelképeit beépíteni retorikájába. Megindult egy tudatos hagyományépítés, amit mára gyakorlatilag a mongol közélet valamennyi szereplője magáévá tett. Ez a mai napig tovább folytatódik, a mongol hagyományok, nemzeti jelképek a politikai kommunikáció eszköztárának állandó tagjai. Jellemző, hogy 2011-ben, a 10. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megnyitóján Mongólia jelenlegi elnöke, C. Elbegdorzs (halha: C. Elbegdorj) beszéde középpontjába épp a nemzeti hagyományok megőrzésének fontosságát helyezte, mint Mongólia megerősödésének alapvető zálogát.

A mai mongol népesség etnikai, nyelvi összetételét tekintve sem egységes. A mongol nyelv kialakulásával kapcsolatban korábban számos elmélet született (RAMSTEDT, 1912; POPPE, 1960), ezek bemutatásával itt részletesen nem foglalkozunk, de megállapítható, hogy nyelvileg a ma Mongóliában élő lakosságból a kazak, hoton, tuva és cátán (tiba, SOMFAI, 1998) csoportok az altaji nyelvcsalád török ágához tartoznak, míg a népesség nagyobb csoportja a mongol ághoz tartozó nyelveket beszéli. Ez tovább bontható nyugati, középső és keleti csoportra, illetve az ezekhez tartozó nyelvjárásokra is (TUMEN, 2004).

A nyelvi sokszínűség mellett jelen témánk tekintetében érdekesebb a mongolság etnikai összetételének vizsgálata. Az erre vonatkozó legkorábbi forrás a 13. században született Mongolok Titkos története (LIGETI, 1962), mely a dzsingiszi hagyomány leírásával megalapozza a mai mongol iden-

⁸ Halász Ádám még nem publikált 2006-os gyűjtése alapján. Köszönet az adat felhasználásához adott hozzájárulásért.

titástudatot. Az egyes mongol etnikai csoportok nyelvét, kultúráját már számos cikkben elemezték (NACAGDORJ, 1963; BADAMXATAN, 1965, 1987, 1996a, 1996b; OKADA, 1987). Ezek alapján kijelenthető, hogy a nyelvi csoportosítással párhuzamosan a mai mongolságot etnikai csoportosítás alapján is besorolhatjuk a három nagy – nyugati vagy ojrát, középső (halha) és keleti csoport – valamelyikébe. A nyelvi és bizonyos értelemben az etnikai sokszínűség hangsúlyozása jelen témánk szempontjából azért fontos, mert ebben a közegben a nomád és a dzsingiszi hagyomány jelenti az egységesítő tényezőt.

A rendszerváltás előtt az állami ideológia nem kedvezett a különböző etnikai csoportok önálló megnyilvánulásának. Ennek következtében a nagyjából a 17. század óta tartó folyamatnak megfelelően a halha népesség túlsúlyának további erősödését hozta. Ezt eredményezte a halha dialektuson alapuló mongol irodalmi nyelv kialakulása is. A rendszerváltás ilyen értelemben is új helyzetet teremtett. A mongolok a személyes kommunikációban korábban is számon tartották, milyen mongol népcsoporthoz tartoznak, az újjászervezett adminisztrációban azonban az is felmerült, hogy ezt az egyes személyek regisztrálásakor, személyes okmányaikban is megjelenessék. Bár ezt nem vezették be, sajátos emléke e próbálkozásnak, hogy az 1990-es évek közepén ugrásszerűen megnőtt azoknak a száma, akik magukat bordzsigid származásúként említették, így közvetlenül a dzsingiszi hagyományból eredeztetve származásukat. Ezzel párhuzamosan azt is meg kell említeni, hogy ugyanebben az időben a fiatal városi lakosság körében nem volt ritka, hogy a származást firtató kérdésre büszkén a „tisza halha” (halha jinxin xalx) kifejezéssel válaszoltak. Ez egyrészt természetesen egy lehetséges válasz, ugyanakkor az itt tapasztalható büszkeségben már felsejlik az a lehetőség is, hogy egy urbanizálódott mongol fiatal számára ez a városi életmódot, illetve a modernséghez mint értékhez való kapcsolatot is szimbolizálja.

Korábban, a szovjet korszak ideológiájának megfelelően a nagy mongol birodalmat, vagy a mongol államot létrehozó Dzsingisz kánt – mint az önálló mongol államiság, függetlenség és hatalom jelképét – nem lehetett hangsúlyos politikai környezetben említeni. Történelmi szerepét nem a történelemhamisítás, inkább az elhallgatás homályosította el. Nem véletlen, hogy a mongol függetlenség kikiáltása után az államalapító lett a mongol kultúra, közbeszéd és történelmi kutatások egyik legfontosabb témája. Számtalan könyv látott és lát napvilágot napjainkban is, mely Dzsingisz életével, történelmi szerepével foglalkozik. A nagykán Mongólia jelképévé vált, egyúttal azonban személye kissé degradálódott is. Dzsingisz neve Mongólia határain túl is jól ismert kereskedelmi védjeggyé vált. A legkülönbözőbb termékeket nevezték el róla, legyen az sör, vodka, utazási iroda, arcképével díszítették a rendszerváltás után kiadott mongol bankjegyeket, de nevét viseli már a mongol főváros repülőtere is. Személyét azonban nem csak a mai Mon-

góliában övezi sajátos tisztelet.⁹ Belső-Mongóliában kialakult egy szakrális Dzsingisz kultusz is (BIRTALAN, 2001). Dzsingisz kán kultusza a 13. század óta jelen van Belső-Mongóliában az Ordosz-vidéken, ahol a legenda szerint a halott nagykánt eltemették. Az azonban érdekes adalék, hogy Dzsingisz személyét a kínai császárok panteonjába is beemelték, mint a Kínát a 13–14. században uraló mongol eredetű Jüan (Yuan) dinasztia alapítóját, holott Dzsingisznek soha nem volt szándéka a dinasztia alapítása.

Érdekes azonban, hogy napjainkban, amikor a belső-mongol területeken – természetesen a kedvező politikai változásoknak köszönhetően is – egyre nagyobb figyelmet fordítanak a mongol nemzeti hagyományok megőrzésére,¹⁰ ez sajnálatos módon mégsem hozta közelebb egymáshoz a határ két oldalán élő mongol népeiséget. Éppen ellenkezőleg. Az utóbbi években megfigyelhető egy sajátos szembenállás, aminek ritkán adnak ugyan hangot, de jelen van a közgondolkodásban. Ma a mongóliai lakosság és jellemző módon a városlakó mongolok egy része meglehetősen ellenséges a belső-mongolokkal szemben. Annak ellenére, hogy a kívülálló számára úgy tűnhet, épp a gazdasági együttműködés lehetőségeit bővítené az a tény, hogy a ma legjelentősebb kereskedelmi partnernek és befektetőnek tekinthető Kínában a mai Mongólia lakosságának csaknem duplája, mintegy 5,6 millió mongol ajkú él,¹¹ a hétköznapiakban ez nem erősíti a két népesség közötti együttműködést. A napjainkban Mongóliában megfigyelhető Kína-ellenesség – mely jól nyomon követhető például az internetes közösségi oldalakon egymásnak feleselgető fiatalok kommunikációjában is – a belső-mongolokat is negatív színben tünteti fel. Nem egyszer hallottam a mongol fővárosban, hogy a Góbitól délre élő mongol ajkú népesség nem is tekinthető mongolnak, hiszen „kínai”. Ugyanakkor Belső-Mongóliában járva többször tapasztaltam, hogy az ulánbátori „városi mongolokat” egy egyszerű legyintéssel minősítették, melyben kimondatlan negatív kritika volt. Mikor rákérdeztem e vélemény okára, azt a választ kaptam, hogy ők már nem „igazi mongolok”, a városban élnek, kereskednek, a nyugatot utánozzák, nem tekinthetőek a mongol hagyományok örökösének. Mongólia vidéki lakossága talán még igen, de az ulánbátoriai semmiképp.

A külső szemlélő számára úgy tűnik, mintha a két csoport között kialakult volna egyfajta rivalizálás, a mongol, illetve nomád hagyományok megőrzésének okán. Mindkét oldalt egy sajátosan értelmezett nemzeti öntudat

⁹ Meglehetősen érdekes adalék, hogy az ulánbátori repülőteret azért kellett viszonylag sietve átkezesíteni, mert Kazahsztánban is tervezték, hogy az ország egyik repülőterét Dzsingiszről nevezik el, amit természetesen a mongolok nem hagyhattak.

¹⁰ Ahogyan ezt a Dzsingisz kegyhely gondozása, a 2008-ban Hohhotban (mong. köke qota, „Kék város” a 16. század közepén a tümet mongol Altan kán által alapított uralkodói székhely, ma a kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány központja) épült hatalmas belső-mongol múzeum is bizonyítja.

¹¹ Belső-Mongólia területe 1 200 000 négyzetkilométer. A 2000 évi népszámlálás alapján az itt élők csupán 17,13 %-a, tehát nagyjából 4 millió ember vallotta magát mongolnak. Mongolok élnek még Északkelet-Kínában és Qinghai-ban, Gansu-ban és Xinjiang-ban is.

vezérli, mely érthető, ha körülményeiket áttekintjük. A Kínában élő mongol népesség számára alapvető, hogy kulturális hagyományait megőrizték és ápolják, hiszen az elsöprő han kínai többségben csak így őrizhetik meg identitásukat.¹² A Mongol Köztársaság lakói számára pedig épp a nemzeti identitás megerősítése, a hagyományok megőrzése lehet a társadalmi stabilitás biztosítója. És itt kanyarodhatunk vissza az utóbbi években kialakult, a dolgozat elején említett, egyenlőtlen társadalmi gazdasági viszonyokhoz.

Az utóbbi években több publikáció is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy vajon lehet-e a nomád életmódot a 21. század viszonyai közé integrálni (BOLD, 2001; ENKHTÖWSIN, 2011). A válasz nem egyértelmű, és számos gazdasági jellegű kérdést is felvet, amivel itt nem tudunk foglalkozni. Ugyanakkor egyértelmű az a kormányzati szándék is, hogy a nemzeti identitás kérdését továbbra is a kommunikáció legmagasabb szintjén tartsák. A korábban már említett elnöki beszéd mellett érdekes adalékokkal szolgált a 2011-es Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia.

A rendezvényt nem csak a teokratikus Mongol Állam kikiáltásának 100. évfordulójára dedikálták, de az 1921-es bolsevik forradalom 90. évfordulójára is, ami ugyan ideológiai szempontból nem összeegyeztethető a mai politikai kurzussal, de a mongolok ettől számítják a Kínától való elszakadást még akkor is, ha jogi értelemben nem ekkorra datálható.¹³ E két évforduló és dátum még könnyen magyarázható, az azonban, hogy az eseményt a nomád államiság 2220. évfordulójára időzítették, már némi magyarázatra szorul. Azzal, hogy a mongolok az ázsiai hun (Xiongnu) állam alapítását¹⁴ (VÁSÁRY, 2003) a mongol államisággal kapcsolják össze, már azt bizonyítja, hogy kormányzati szinten is jelen van – illetve újból felerősödött – egy tudatos hagyományépítés. Az állítás helyességével itt nem kívánunk foglalkozni¹⁵ (PELLIOT, 1912; LIGETI, 1970), jelen pillanatban talán érdekesebb azt megemlíteni, hogy nem a Mongóliában működő kormány az egyetlen, mely a xiongnu eredet lehetőségét politikai szinten is használja. E téma

¹² Ebben talán kisebb szerepet játszik, hogy a Kínában hatályos törvények értelmében a kisebbségeknek jár bizonyos kedvezmény a gyerekvállalást illetően, amit a han lakosság körében köztudott módon korlátoznak.

¹³ 1921 nyarán a szovjet Vörös Hadsereg segítségével a mongolok valóban kiűzték a köztársasági Kína csapatait a mongol fővárosból, de Kína jogi értelemben csak 1946. január 5-én ismerte el tőle függetlennek Mongóliát.

¹⁴ A Xiongnu államot Tuoman, illetve fia Maotun (Modu) hozta létre, a Kr. e. 3. század végén, 209-ben.

¹⁵ Talán annyit érdemes megemlíteni, hogy a téma szakértői azt a sajátos érvelést alkalmazták, mely szerint a mongolok megjelenését a xiongnu birodalomban épp az bizonyíthatja, hogy nincs egyértelmű ellenérv. Azt tudjuk, hogy az első nomád állam – ahogyan az azt követők is – a mai értelemben egy soknemzetiségű, laza törzsszövetségi rendszerben felépülő nomád birodalom volt. Az xiongnu-k fennhatósága alatt így korai mongol nyelvet beszélő népek is lehettek, akiknek egyébként kínai forrásokon alapuló dokumentált megjelenését egyes kutatók már a Kr. u. második századra teszik. Amennyiben a xiongnu birodalmat legyőző xienpi-k és az Észak-Kínában Kr. u. 386–538 között a Vej dinasztiát megalapító topák mongol nyelvet beszéltek.

iránt számos mongol és belső-mongol kutató is komolyan érdeklődik. Ma-napság a kérdés egyfajta reneszánszát éli, de érdekes módon ez sem viszi közelebb egymáshoz a Góbi két oldalán élő mongol népeiséget. Miközben immár mindkét oldalon a kormányzati retorika szintjére emelték, hogy a Kr. e. 4. században a térségben megjelenő, az első nomád államalakulatot létrehozó, és a kínai forrásokban először részletesen leírt nomád népeiség a mongolság egyfajta kulturális elődjének tekinthető, nincs szó arról, hogy a határ két oldalán élő mongolság hogyan kapcsolódik egymáshoz. Jelenleg csak a határokon átívelő gyanakvás figyelhető meg.

IRODALOM

- BADAMXATAN, S.
1965 *Xöwsgöliin darxad yastan*. Ulaanbaatar, Šinjlex Uxaanii Akademiin Xewlel.
1987 *Ethnography of Mongolia* 1. Ulaanbaatar, Mongolian Academy of Science Press.
1996a *Ethnography of Mongolia* 2. Ulaanbaatar, Mongolian Academy of Science Press.
1996b *Ethnography of Mongolia* 3. Ulaanbaatar, Mongolian Academy of Science Press.
- BIRTALAN, Ágnes
2001 Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: SCHMALZRIEDT, Egidius – HAUSSIG, Hans Wilhelm (szerk.): *Wörterbuch der Mythologie* 34. 879–1097. Stuttgart, Klett-Cotta Verlag.
- BOLD, Bat-Očir
2001 *Mongolian Nomadic Society. A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia*. New York, St. Martin's Press.
- CAMPI, Alicia J.
2011 Problems Integrating Mongolia's Nomads into 21st Century Nation State. In: ENKHTUVSHIN, E. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. 383–391. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.
- DYER, Caroline
2001 Nomads and Education for All: Education for Development or Domestication? *Comperative Education*, 37, 3, 315–327.
- ENKHTÖWŠIN, B.
2011 Globalization and Security of Civilizations. In: ENKHTUVSHIN, E. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. 323–332. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.

- GERNET, Jacques
2001 *A kínai civilizáció története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HUPHREY, Caroline – SNEATH, David
1999 *The End of Nomadism?* Durham – Cambridge, Duke University Press – The White Horse Press.
- JANZEN, Joerg – BAT-OCHIR, En.
2011 Rural-urban Migration of Pastoral Nomads in Mongolia – Causes, Course and Consequences for the Country's Development. In: ENKHTUVSHIN, E. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. 309–313. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.
- LIGETI Lajos
1962 *A mongolok titkos története*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
1970 *Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi*. In: *Mongolian Studies*. 265–308. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MACFARQUHAR, Roderick – SCHOENHALS, Michael
2006 *Mao's Last Revolution*. Cambridge, Harvard University Press.
- NACAGDORJ, Š.
1963 *Xalxin tüüx*. Ulaanbaatar, Ulsiin Xewleliin Xereg Erxlex Xoroo.
- OKADA, H.
1987 Origin of the Dörben Oyirad. *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge*, 7, 181–211.
- PELLIOT, P.
1912 *L'origine du nom de la „Chine”*. *T'oung Pao*, 13, 727–742.
- POPPE, NICHOLAS
1960 *Buriat grammar*. Uralic and Altaic series 2. Bloomington, Indiana University.
- RAMSTEDT, G. J.
1912 Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 28, 3.
- SOMFAI KARA Dávid
1998 *A Xöwsgöl-i tibák*. In: BIRTALAN Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában II. Hitvilág és nyelvészet*. 17–22. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZILÁGYI Zsolt
2008 *A buddhista egyház a modern mongol társadalomban*. *Keréknymok*, 4, 60–73.
2010a *Városlakó nomádok. A politikai változás és a globalizáció hatásai a mongol társadalomban*. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXVII*. 325–337. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
2010b *The Status and Political Role of Mongolian Buddhism after the Political Transformation*. In: BIRATLAN Á. (szerk.): *Mongolian Studies in Europe. Proceedings of the Conference held on 24–25,*

November in Budapest. 117–127. Budapest, Department of Inner Asian Studies of ELTE.

TUMEN, D.

2004 Linguistic, Cultural and Morphological Characteristics of Mongolian Populations. *Senri Ethnographical Studies*, 66, 309–324.

URAY-KÓHALMI, Katalin

1989 Das zentralasiatische Kultursyndrom. In: HEISSIG, W. – MÜLLER, C. C. (szerk.): *Die Mongolen*. 47–51. Isnbruck, Pinguin-Verlag.

VÁSÁRY István

2003 *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest, Balassi Kiadó.

ZSOLT SZILÁGYI

THE CONTINUITY OF NOMADIC TRADITION IN MONGOLIA IN THE 21ST CENTURY

A specific economic and social realignment can be observed in Mongolia nowadays. Due to the rapid transformation in the last two decades, the mentality and way of life of Mongolian people have also changed to a great degree and a specific national or nomadic ideology has appeared and gradually strengthened, which has become one of the pillars of national identity. This ideology is shared in many respects by Mongolians, living not only in Mongolia, but in Inner Asia too.

In the new economic environment the Mongolian society is changing at an accelerated speed. The urban population is getting far from the nomadic way of life and has started to follow behavioural models that are very different from the traditional patterns. With the regression of nomadism one of the fundamental constituents of the Mongolian culture seems to disappear. However, the situation is more complex than it seems to be at the first sight. Although in the last 20 years Mongolians have increasingly adapted to the globalized culture, the tradition of Genghis has not totally vanished, what is more, nowadays it revives. The need for independent cultural identity is getting stronger. It plays a role in elaborating economic strategies that are adaptable to the changed environment. It can be observed, for example, in the turnout of shamans in the towns, in the changes of the Buddhist Church's social functions or in the „pretended” nomadic lifestyle around the main destinations of tourism.